

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเพื่อหนุนเสริม
วิชาประวัติศาสตร์ (ศิลปกรรม)

กลุ่มศิลปกรรมย่าน

โรงเรียนวัดเสนาหิน

อาจารย์ สุรัชย์ จงจิตงาม

ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

หัวหน้าโครงการวิจัย

รองศาสตราจารย์ สมโชติ อ๋องสกุล

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โครงการ การวิจัยและพัฒนาเครือข่ายในพื้นที่

เพื่อหนุนเสริมการเรียนรู้รายวิชาประวัติศาสตร์

ในระดับประถมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 สถานศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ.2554

วัดเสนาหิน

วัดเสนาหินปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ตั้งอยู่เลขที่ 98 หมู่ 3 ตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ อาณาเขตของเนื้อที่ ทางทิศเหนือ วัดป่าพร้าวนอก ทิศใต้ วัดช้างค้ำ ทิศตะวันออก วัดสันป่าเลียง และทิศตะวันตก วัดศรีบุญเรือง⁶

วัดเสนาหิน ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่ชัดจากเอกสาร แต่อย่างไรก็ตาม วัดเสนาหินคงมีอยู่แล้วแต่ครั้งสมัยราชวงศ์มังราย ใกล้เคียงกับวัดอื่นในเวียงกุมกาม เช่น การค้นพบจารึกในสมัยราชวงศ์มังรายที่วัดเสนาหิน⁷

อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางศิลปกรรมที่เหลืออยู่บ่งชี้ว่า สิ่งก่อสร้างต่างๆ ภายในวัดได้รับการบูรณะ ซ่อมแซมมาโดยตลอด และไม่มีสิ่งก่อสร้างใดมีอายุเก่าถึงสมัยราชวงศ์มังราย โดยเฉพาะเจดีย์ประธานลักษณะทรงระฆังแบบพม่า มีรูปแบบและรายละเอียดการตกแต่งประดับเป็นแบบเจดีย์พม่าที่พบโดยทั่วไปในล้านนาที่มีอายุราวต้น- กลางพุทธศตวรรษที่ 25 ทั้งหมด เช่นเดียวกับอุโบสถและวิหารของวัดซึ่งมีอายุไม่เก่าไปกว่าปลายพุทธศตวรรษที่ 24 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 25

วิหารวัดเสนาหินเป็นวิหารแบบศิลปะล้านนา ที่มีโครงสร้างแบบมั่วต่างใหม่ ก่อผนังปิดทึบ ที่ปัจจุบันได้เจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็ก อันเป็นรูปแบบวิหารล้านนาทั่วไปที่พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-ต้นพุทธศตวรรษที่ 25

โดยหน้าบันมีการแกะสลักไม้ลายประจายาม และลายก้านขด ประดับกระจกปิดทอง และช่องฟ้าตามสภาพปัจจุบันเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์

ภายในผนังวิหารวัดเสนาหิน ปรากฏภาพจิตรกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก ลักษณะช่างฝีมือแบบศิลปะรัตนโกสินทร์อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25

นอกจากนั้นแล้ว ในวัดยังมีอาคารอีกหลังเรียกว่า วิหารเสนาหิน เป็นอาคารชั้นเดียว รูปลักษณะทรงจัตุรมุขหลังคา 3 ชั้น มีช่อฟ้าปั้นลม ยกพื้นสูง 1 เมตร มีทางขึ้น 2 ทาง เสนาหินจำลอง สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของวัด และเป็นที่สักการะ บูชา

เสนาหินทำด้วยหินทรายขาว ขนาดกว้าง 12 นิ้ว สูง 1.99 เมตร รูปทรง 8 เหลี่ยม ที่ยอดมีรูปดอกบัวตูม และมีพระพุทธรูปหินทรายขาว ขนาดเล็กอีกจำนวน 8 องค์ ประดิษฐานรอบเสนาหินนี้ และมีเสนาหินบริวารอีก 4 ต้น มีรูปทรง 8 เหลี่ยมขนาดเล็ก สูง 99 เซนติเมตร ทำด้วยหินทรายขาว

⁶ ประวัติวัดในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : สำนักงานเจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่, 2548), หน้า 244-245

⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนของประวัติชุมชน.

ประดิษฐานรอบเสาหินประธาน มีกำแพงแก้วรอบและมีรูปปูนปั้นนักษัตรย์ ๑๒ ราศี ที่กำแพงแก้วด้านนอก

เสาหิน และ ธรรมมาสน์หลวงสำหรับใช้เทศน์ธรรมพื้นเมือง มีการบันทึกไว้ว่า มีศรัทธา นางคำหน้อย พร้อมบุตรหลานได้มีจิตศรัทธาได้สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา เมื่อวันขึ้น 8 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเส็ง พุทธศักราช 2412

ศิลปกรรมวัดเสาหิน

วิหารวัดเสาหิน เป็นวิหารทรงพื้นเมืองล้านนา ฐานวิหารและฝาผนังทำด้วยปูน ราวบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหารประดับด้วยรูปนก ปากนกทาสีแดง มีหงอนแหลมอยู่บนหัวนก มีคนครึ่งสิงห์แบบศิลปะพม่า จับหางนกอยู่ เสาด้านข้างของวิหารทำด้วยเสาไม้สี่เหลี่ยม เสาวิหารคู่กลางทำด้วยไม้ในทรงแปดเหลี่ยม

วิหารวัดเสาหิน เป็นวิหารล้านนาโครงสร้างแบบม้าต่างไหม

โครงหลังคาทำด้วยเครื่องไม้ ในโครงสร้างแบบล้านนาที่เรียกว่า โครงสร้างม้าต่างไหม หน้าบันหรือหน้าแหลม ประดับตกแต่งด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลายประดับกระจกลี ลักษณะลายแกะสลักเป็นลายดอกคล้ายดอกประจายาม อยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ด้านข้างกรอบประดับด้วยลายก้านขดกระหนกในกรอบรูปสามเหลี่ยมบริเวณกรอบไม้ทำเป็นลายหน้ากระดาน ด้วยการลงรักปิดทอง พื้นลายลงสีน้ำตาลแดงมีทั้งลายดอกสี่กลีบ มีลายวงโค้งออกด้านข้าง และลายหน้ากระดาน

ก้านขดกระหนกในกรอบไม้ในแนวดิ่ง บางแห่งประดับด้วยกระจกลีในลักษณะของลายรักร้อย ด้านล่างเป็นลายหน้ากระดานเป็นลายคดโค้งที่มีลักษณะคล้ายลายเมฆ สำหรับบริเวณโค้งกึ่งด้านล่างสุดของหน้าบัน ประดับตกแต่งด้วยลายก้านขดแกะสลักเป็นรูปศิรุษะยักษ์คาบพวงดอกไม้ ออกด้านข้างทั้งซ้ายและขวา มือยักษ์จับเถาดอกไม้ในระดับศิรุษะ สำหรับหน้าบันปีกนก ด้านข้างทั้งสอง ด้านตกแต่งด้วยลายในลักษณะเดียวกันทั้งสองด้าน

บริเวณหน้าบัน และปีกนกของหน้าบันวิหารวัดเสนาหิน

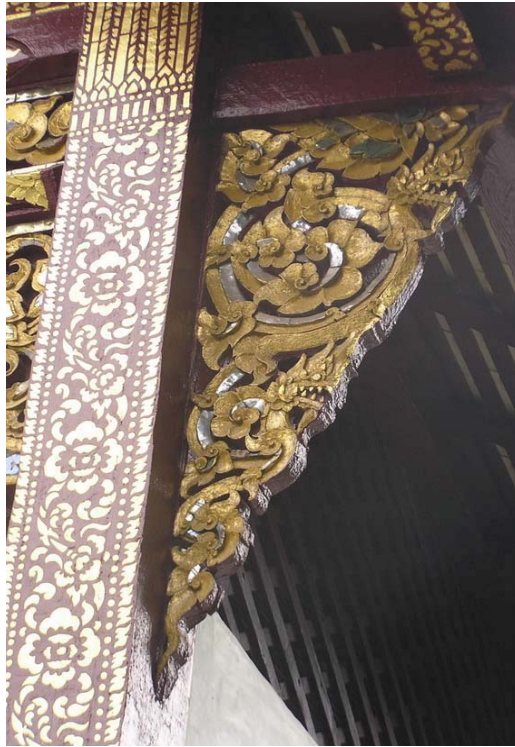
ช่อฟ้า ทำด้วยไม้แกะ ลงด้วยสีทองประดับกระจกลี ป้านลม ทำเป็นรูปมกรคายนาค เป็นไม้แกะลงสีทองประดับกระจกลี นาคขะดัน ทำด้วยไม้แกะเป็นรูปพญานาคโค้งลำตัวอยู่ในทรงสามเหลี่ยม มีลายเมฆและลายกระหนกตกแต่ง

ลายเสาเป็นลายปิดทองลงพื้นสีน้ำตาลแดง มีลายบัวหัวเสา เป็นลายกลีบบัวแหลม ทำด้วยไม้แกะสลักประดับกระจกลี ลายที่ประดับบนเสาแปดเหลี่ยม เป็นลายประเทษลายราชวัติ ส่วนเสาข้างสี่เหลี่ยมนั้นปิดทองเป็นลายก้านต่อดอกไม้ลายเชิงเสา ปิดทองเป็นลายพุ่ม

ภาพขยายหน้าบัน และโค้งคิ้ว แสดงลายประจำยาม และลายก้านขด รักร้อย แกะสลักไม้ปิดทอง

โครงสร้างไม้เครื่องหลังคาเป็นการเข้าไม้ด้วยสลักไม้ไม่ใช่ตะปู มุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ แม้ว่าวิหารจะผ่านการปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด แต่ก็ยังสามารถรักษาโครงสร้างหลักที่เคยมีมาได้ดี

นาคเขตนวิหารวัดเสนาหิน เป็นรูปพญานาค โค้งลำตัวอยู่ในทรงสามเหลี่ยม มีลายเมฆและลายกระหนกตกแต่ง ส่วนเสาดตกแต่งด้วยลายคำ เถาลายดอกไม้

โครงสร้างเครื่องไม้วิหารวัดเสนาหิน เป็นโครงสร้างที่ปราศจากฝ้าเพดาน

ภายในวิหารมีแท่นแก้ว ที่ซ้อนชั้นกัน 4 ชั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปในแต่ละชั้นเป็นพระประธานในวิหาร

แท่นแก้วและพระประธานวิหารวัดเสกหิน

สลวดลายดอกไม้ประดับแท่นแก้ว ประดับด้วยเทคนิคกระจกจีน

จิตรกรรมวัดเสกหิน ภายในวิหารผนังในด้านขวามือพระประธานไม่ปรากฏจิตรกรรมในปัจจุบัน แต่จากตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นได้ว่า เดิมทีอาจจะไม่ปรากฏจิตรกรรมแต่ต้นก็เป็นได้ เพราะในตำแหน่งดังกล่าวเคยเป็นที่ตั้งของที่นั่งยาวพร้อมหลังคาที่สงฆ์ใช้นั่งภายในวิหาร ในบริเวณผนังด้านซ้ายมือของพระประธาน มีภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังวาดประดับอยู่ เป็นเรื่องราวของมหาชาติ

ชาตก คือ เรื่องพระเวสสันดร เรียงจากผนังระหว่างเสา จากด้านนอกด้านซ้ายของพระประธานมา จนถึงผนังติดพระประธาน ผนังแรกวาดเป็นภาพพระเวสสันดรทำทานด้วยช้างปัจจัยนาเคนทร์ของ กรุงสีพี จนเป็นเหตุให้ถูกขับออกจากพระนคร และตามด้วยการถวายทานด้วยม้า และราชรถ ตามลำดับ

ผนังถัดมาระหว่างเสาช่วงที่สองวาดด้วยเรื่องราวของชูชก และพระเวสสันดรทำทานราช โอรสราชธิดากันหา ชาลี

ต่อด้วยผนังช่วงที่สามเขียนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระนางมัทรีเข้าป่าเสาะหาผลไม้ และพระ เวสสันดรทานมเหสีคือพระนางมัทรีให้กับพราหมณ์ หรือพระอินทร์แปลงกายมา ด้านบนสุดของ ผนังนี้วาดเป็นรูปกษัตริย์หกพระองค์นอนสลบอยู่ ในภาพนี้ทั้งหกกษัตริย์ทรงพบกันหลังจากพลัด พราจากกัน

ในผนังถัดมาต่อด้วยผนังขนาดเล็กส่วนของยกเก็จวิหาร วาดเป็นภาพชูชกท้องแตกจากการ บริโภคมากเกินไป มีพระมาทำการฉกฉวยด้านบน ผนังระหว่างเสาด้านในสุดติดกับแท่นแก้ว พระประธาน วาดเป็นภาพภายในพระนคร ชูชกพาพระกัณหา-ชาลีเข้าเมือง มีภาพชูชกรับของ พระราชทานจากพระเจ้ากรุงสีพีชัย พระราชบิดาของพระเวสสันดร ที่ทรงไถ่เอาพระกุมารทั้งสอง

ภาพผนังเต็ม เวสสันดรชาตก ในผนังแรกด้านซ้ายมือพระประธาน
เป็นเหตุการณ์เมื่อพระเวสสันดรยังประทับ ณ กรุงสีพี

ภาพขยายตอนพระเวสสันดรทำทานถวายช้างปัจจัยนาเคนทร์ของกรุงสีพี

ภาพผนังเต็ม เวสสันดรชาดก ในผนังที่เล่าเรื่องพระเวสสันดรทรงให้ทานด้วยการถวายราชรถ และม้า

ภาพขยายพระเวสสันดรประทานราชรถแก่พราหมณ์

ภาพผนังเต็มเล่าเรื่อง ตอนที่พระเวสสันดรประทับอยู่ในเขาวงกต และชูชกมาทูลขอสงกุมาร

พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ชาติ ทรงดำเนินด้วยพระบาท
ภายหลังจากที่ทรงถวายราชรถเป็นทานแล้ว

พระเวสสันดร นางมัทรีและกัณหา ชาติขณะประทับในเขาวงกต

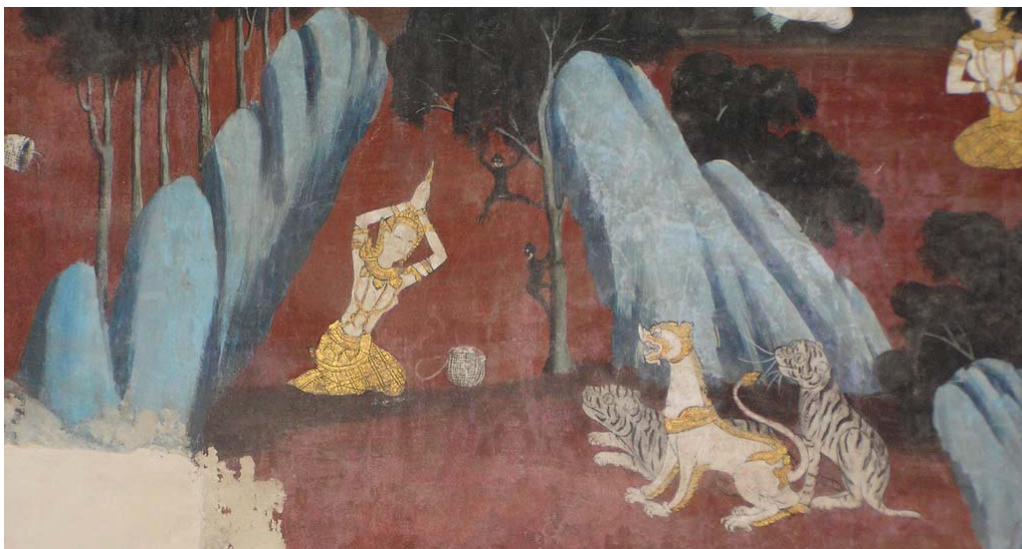
พระเวสสันดรพบกัณหา-ชาลีซ้อนตัวในสระ

พระเวสสันดรประทาน สองกุมารแก่ชูชก

ภาพผนังเต็มเล่าเรื่องพระอินทร์แปลงมาเป็นพรหมณ์ทูลขอนางมัทรี และการพบกันของหกกษัตริย์

พระนางมัทรีพบเสือสิงห์ ทำให้ไม่สามารถกลับไปยังบรรณศาลาที่ประทับได้

จิตรกรรมวัดเสนาหินตอนหกษัตริย์ คือ พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ชาติ
พระเจ้าสัณชัย และนางผุสดีพบกันร่ำไห้จนสลบ

ภาพซุกท้องแตกตาย

ภาพผนังเติมเหตุการณ์เมื่อพระเจ้าสุริยชัยไถ่ตัวสองกุมารจากชุก

ภาพขยายปราสาทราชวังในจิตรกรรมวัดเสนาหิน แสดงให้เห็นอิทธิพลของปราสาทราชวังแบบศิลปะรัตนโกสินทร์

ภาพชุกพากัญหา-ชาลีเข้าวัง ณ กรุงสีพี

ภาพพระเจ้าสุริยชัยไถ่ตัวกัญหา-ชาลี จากชุก

จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเล่าเรื่องราวทางศาสนาแล้วยังบอกเล่าเรื่องราวทางสังคมได้ด้วย เช่น ในภาพปรากฏ การแต่งกายของสาวล้านนา ที่นุ่งห่มและเกล้าผมอันเป็นการแต่งกายของสตรีล้านนาในอดีต

ผนังระหว่างเสาผนังแรกด้านนอกสุด ที่มุมด้านล่างมีจารึกเป็นภาษาไทยวน บอกปี พ.ศ. ว่า จุลศักราช 1296 เดือนยี่ขึ้น 15 ค่ำ ตาน (ตาน) ป่องวิหาร เป็นปีกล้าเส็ดแล ตรงกับ พ.ศ. 2477 ได้มีการถวายน้าต่างวิหาร ซึ่งคงเป็นการซ่อมแซมเฉพาะหน้าต่างของวิหารที่สร้างมาก่อนแล้ว

จารึกอักษรธรรมล้านนา บนจิตรกรรม ที่บอกการซ่อมเมื่อ พ.ศ. 2477

จิตรกรรมฝาผนังวัดเสาหิน เรื่องพระเวสสันดรเป็นศิลปะที่มีรูปแบบเช่นเดียวกับจิตรกรรมในศิลปะรัตนโกสินทร์ และเป็นแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ในยุคที่มีการรับอิทธิพลตะวันตก เช่น ปรากฏการใช้แสงเงาแล้ว แต่ก็ยังคงสอดแทรกสภาพสังคมของพื้นถิ่นล้านนาไว้ด้วยดังกล่าวไปแล้ว จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดเสาหิน เป็นจิตรกรรมล้านนาที่เป็นฝีมือช่างตามแบบศิลปะกรุงเทพฯ อายุราวรัชกาลที่ 5⁸

⁸ ภาณุพงษ์ เลหาสม, จิตรกรรมฝาผนังล้านนา, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2526), หน้า 94-95.

ธรรมาสน์ ภายในวิหารด้านขวามือพระประธาน มีธรรมาสน์เทศน์แบบล้านนาตั้งอยู่ แต่เป็นธรรมาสน์ปลายยอดตัดเรียบ มิได้เป็นยอดปราสาททรงสูงดังที่พบทั่วไป เป็นธรรมาสน์โครงสร้างในผังสี่เหลี่ยม มีที่ว่างตรงกลางเพื่อให้พระนั่งเทศน์ แต่ก็จะมีแผงไม้บังมิได้เห็นพระสงฆ์ขณะเทศน์ ธรรมาสน์เทศน์นี้ปัจจุบันไม่ได้ใช้งานแล้ว

ที่ธรรมาสน์มีจารึกภาษาไทยวนที่บริเวณฐาน กล่าวถึงนางคำหน้อย พร้อมบุตรหลานสร้างธรรมาสน์ถวาย เมื่อ 8 ค่ำ เดือนยี่เหนือ ปีมะเส็ง พ.ศ.2412

ธรรมาสน์เทศน์ในวิหารวัดเสนาหิน

เจดีย์วัดเสนาหิน ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร ในระยะประชิดท้ายวิหาร จากรูปแบบของเจดีย์ที่ไม่มีบัลลังก์ แต่ปล้องไฉนต่อกับองค์ระฆังโดยตรง ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าเป็นเจดีย์แบบศิลปะพม่าที่สร้างกันในเชียงใหม่ ราวต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งพบเจดีย์ที่คล้ายคลึงกันเช่นนี้ในเขตเมืองเชียงใหม่ ถ้าปาง ซึ่งชาวพม่าเข้ามาทำป่าไม้สักกันมาก

เจดีย์ประกอบด้วยส่วนฐาน ทำเป็นฐานบัวคว่ำ ท้องไม้ หน้ากระดาน ด้านบนฐานประดับกลีบบัว บนฐานชั้นนี้มีซุ้มจระนำตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบศิลปะพม่า ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑลยี่มีพุทธลักษณะที่โดดเด่น คือ จีวรมีริ้วยับ และพระเศียรที่มีกระบังหน้า ตัวซุ้มพระหันหน้าซุ้มไปด้านทิศตะวันออก ต่อด้วยชั้นฐานยกเก็จ บัวคว่ำ ลูกแก้วกลม ชั้นหน้ากระดาน ประดับกลีบบัวด้านบนฐาน ที่ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ต่อด้วยบัวปากระฆัง องค์ระฆัง ต่อด้วยบัวปัทมบาทศิลปะพม่า ปล้องไฉน ปลี และฉัตรยอด หน้าซุ้มทำเป็นประตูทางเข้าของกำแพงแก้วที่ล้อมรอบเจดีย์ ประดับตามมุมกำแพงแก้วด้วยรูปเทวดา และประดับมุมเจดีย์ตามฐานชั้นแรก ด้วยสิงห์นั่งแบบศิลปะพม่า และเจดีย์มุมองค์เล็กรวมทั้งหมดอกไม้ในศิลปะพม่าในชั้นถัดขึ้นไป

เจดีย์วัดเสาหิน เป็นเจดีย์แบบศิลปะพม่า

ชุมเจดีย์วัดเสถียรประดับด้วยลายปูนปั้นศิลปะพม่า

ลวดลายปูนปั้นประดับชุมเจดีย์วัดเสถียร เป็นลายเถาใบไม้

พระพุทธรูปแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑลเย่ในซุ้มเจดีย์วัดเสาหิน

อุโบสถ อุโบสถหลังปัจจุบันเป็นการบูรณะจากอุโบสถเดิมตามจารึกหน้าอุโบสถว่า เมื่อ พ.ศ. 2548 แล้วเสร็จฉลองเมื่อ พ.ศ. 2552 โดยในครั้งนั้นเป็นฝีมือช่าง อาจารย์เสถียร ณ วงศ์รักษ์ ช่างพื้นบ้านล้านนา

อุโบสถวัดเสาหินตั้งอยู่บนฐานลานประทักษิณ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีบันไดนาถทางขึ้นสู่ลานประทักษิณด้านหน้า ด้านทิศตะวันตก มีเสาสมาหินโบราณถูกฝังพื้นพื้นเข้ามาเพียงส่วนปลาย คู่กับเสาสมาหินปัจจุบัน เสาและฝาผนังสร้างด้วยปูน โครงสร้างหลังคาทำด้วยเครื่องไม้ ตกแต่งส่วนหลังคาด้วยข้อฟ้า ป้านลมที่ปลายแกะเป็นรูปหระกายหางวันปลายแหลม โดยในส่วนนี้ นั้นเป็นการออกแบบลวดลายประดับใหม่

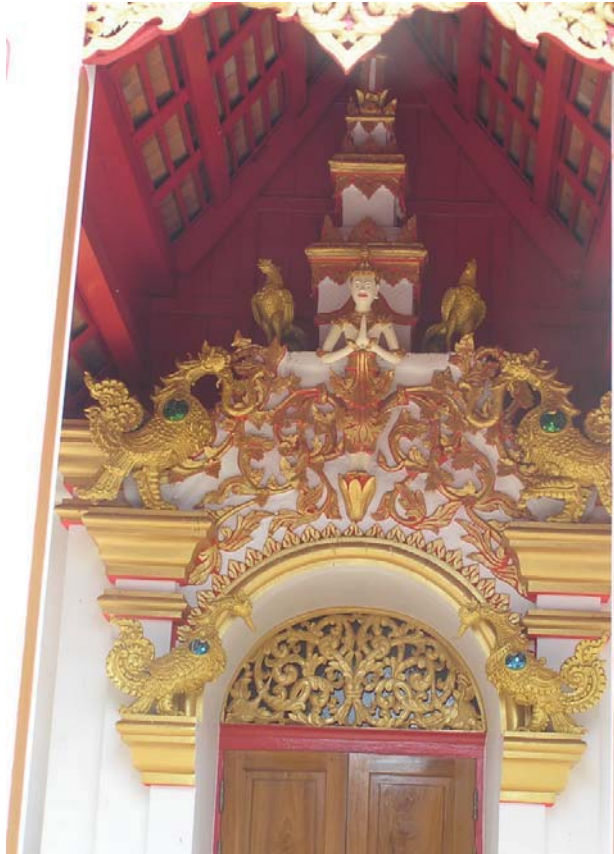
หน้าบันประดับด้วยลายไม้แกะสลักลงสีทองเป็นลายก้านขด โกงคิ้วแกะสลักเป็นลายก้านขดลงสีทอง นาคขะตัน หรือ ค่ายัน แกะสลักลงสีทองเป็นรูปกนิรี มีลายดอกและใบประกอบ เหนือประตูทางเข้าสร้างเป็นซุ้มมีหน้าบัน ตกแต่งด้วยลายก้านขดสีทองติดกระจกสี มีรูปหงส์ประดับบนเสาซุ้ม ยอดซุ้มเป็นทรงปราสาทมีเทวคายนพนมมือแบบศิลปะพม่า

อุโบสถวัดเสาหิน

หน้าบันและโค้งค้ำอุโบสถวัดเสาหิน เป็นเคลือบกำขด แกะสลักไม้

ลวดลายซุ้มประตูโบสถ์วัดเสาหิน เป็นลวดลายแบบศิลปะพม่า ปฏิสังขรณ์ตามรูปแบบเดิม

นาคเข้ต้นอุโบสถวัดเสาหินในภาพเป็นลายกนรี ที่ออกแบบและแกะสลักขึ้นใหม่

บ้านลุมภูโบสถวัดเสนาหินเทคนิคกะไม้ประดับกระฉก

เสมาอุโบสถวัดเสาหิน

วิหารเสาหินจำลอง เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ.2542 แล้วเสร็จ พ.ศ.2547 เป็นที่ประดิษฐานเสาหินจำลอง อันมีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ประดิษฐานเสาหินอันเป็นที่มาของชื่อของวัด คือ วัดเสาหินดังได้อธิบายไปแล้ว

วิหารเสาหินเป็นอาคารจัตุรมุขเปิดโล่งทั้งสี่ด้าน มีบันไดทางขึ้นสร้างเป็นบันไดนาคขึ้นสู่ลานประทักษิณ มีกำแพงแก้วล้อมรอบบริเวณลาน โครงสร้างอาคารทำด้วยปูน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ยอดบนหลังคาตกแต่งด้วยยอดทรงปราสาท มีฉัตรประดับด้านบนสุด ประดับชั้นหลังคาด้วยช่อฟ้า ป้านลมที่ปลายทำเป็นเศียรนาค หน้าบันประดับด้วยลายปูนปั้นลงสีทองประดับกระจกสีทั้ง 4 ด้าน นาคखันทำด้วยปูน บริเวณด้านข้างฐานชั้นล่างตกแต่งด้วยลายปูนปั้นรูปสัตว์ลงสีทองภายในอาคาร มีแท่นแก้วทรงแปดเหลี่ยมประดิษฐานเสาหินจำลอง มีพระพุทธรูปองค์เล็กประดิษฐานรอบเสาหิน แท่นแก้วประดับด้วยลายปูนปั้นประดับกระจกสีเช่นเดียวกัน เป็นการตกแต่งด้วยลวดลายที่มีอิทธิพลจากศิลปะแบบรัตนโกสินทร์

วิหารเสาหิน

เสาหินในวิหารเสาหิน

หอไตรวัดเสนาหิน เป็นหอไตรแบบศิลปะล้านนา คือ เป็นอาคารสองชั้น โดยชั้นล่างเป็นการก่ออิฐถือปูนปิดทึบมีประตูทางเข้า มีบันไดขึ้นสู่ชั้นบนอยู่ภายใน ส่วนชั้นบนก่อด้วยเครื่องไม้ สร้างโดยย้ายหอไตรหลังเก่ามาสร้างเมื่อประมาณ 40 ปีมาแล้ว ลวดลายและองค์ประกอบที่ตกแต่งด้วยลายตามแบบศิลปะรัตนโกสินทร์เป็นส่วนใหญ่ เช่น ตกแต่งด้วยช่อฟ้าแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ เครื่องบนหลังคาทำด้วยไม้ ปานลมไม้แกะสลักติดกระจกสี หน้าบันเป็นลายแกะสลักไม้ลายก้านขด กระจกนก ประดับกระจกสี มุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ ชั้นบนมีระเบียงที่ล้อมด้วยไม้กระดานไม้สูงนักกลุเป็นลายสำเร็จลานซ้ากันโดยรอบระเบียง ตรงกลางเป็นห้องไม้ฝากระดานปิดทึบ สำหรับเก็บคัมภีร์

หอไตรวัดเสนาหิน เป็นอาคารสองชั้น ชั้นล่างก่ออิฐถือปูนชั้นบนเป็นเครื่องไม้

หน้าบันหอไตรวัดเสนาหิน เป็นลายแกะไม้ก้านขดแกะสลักปิดทองประดับกระจก

วิหารน้อย วิหารน้อยจากรูปแบบศิลปกรรมเป็นอาคารที่สร้างขึ้นภายหลังจากวิหารหลวง เป็นวิหารที่ ใช้เป็นประกอบศาสนพิธีในวันพระ ด้วยต้องการอนุรักษ์และลดการใช้พื้นที่ในวิหารหลวงให้ใช้งานน้อยลง ผนังทำด้วยปูน เสาไม้กลม เครื่องหลังคาเป็นไม้ ประดับด้วยช่อฟ้า ป้านลม หน้าบันตกแต่งด้วยลายไม้แกะลายก้านขดลงสีทอง ติดกระจกสี โถงค้ำเป็นลายนาค มีซุ้มประดับลายปูนปั้นเทวชาติดอกไม้อยู่ภายในซุ้ม ด้านข้างบันไดนาคทางขึ้นด้านหน้า

นอกจากนี้ยังมีอาคารเก็บโบราณวัตถุ ใช้เป็นที่เก็บช่อฟ้า ป้านลม นาคขะตัน และเศษชิ้นส่วนลวดลายตกแต่งอาคาร อุโบสถ และวิหารหลังเดิม มารวบรวมเก็บไว้ในอาคารที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหน้าวิหารอีกด้วย

วิหารน้อย

วัดกู่คำ (วัดเจดีย์เหลี่ยม)

วัดกู่คำ นามวัดสามัญเรียกกันทั่วไปในปัจจุบันว่า วัดเจดีย์เหลี่ยม ตามลักษณะรูปร่างของเจดีย์องค์ใหญ่ ซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนชั้น วัดตั้งอยู่ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี ริมถนนเชียงใหม่-ลำพูน ปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา

ประวัติ ความเป็นมาในการก่อสร้างวัด กล่าวกันว่า เมื่อพญามังราย ได้นครหริภุญชัยจากพญาญีบา ในพ.ศ.1824 แล้ว ก็ประทับอยู่ที่นครหริภุญชัยได้ 2 ปี ต่อจากนั้นพระองค์ มอบให้อ้ายฟ้า อำมาตย์ผู้ชาญฉลาดของพระองค์ เป็นผู้ครองนครหริภุญชัยต่อไป ส่วนพระองค์ได้เสด็จยกกองทัพเลียบฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปทางเหนือ เพื่อเสาะแสวงหาสถานที่อันเหมาะสมจะเป็นชัยภูมิ ใช้เป็นที่ตั้งราชธานีแห่งอาณาจักรล้านนาไทแทนเมืองเชียงรายต่อ ไประหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ที่

เวียงกุมกาม (พ.ศ.1829-1838) นั้น พระมเหสีอันเป็นที่รักของพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลง ทำความโศกเศร้าแก่พระองค์เป็นอันมาก เมื่อจัดพิธีฌาปนกิจเสร็จ พระองค์ได้โปรดให้นำพระอัฐิเก็บไว้ในพระโกศทองคำใบใหญ่ใบหนึ่ง แล้วนำไปบรรจุไว้ในสถูป ที่โปรดให้สร้างขึ้นด้วยศิลาแลง แล้วจึงก่อพระเจดีย์องค์ใหญ่ครอบอีกชั้นหนึ่ง แล้วทำอุโมงค์สำหรับเป็นทางเข้าไปทำพิธีสักการะไว้ การก่อสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่นี้ พระองค์ให้ทำตามแบบและขนาดของเจดีย์วัดกุฎีดอน อันเป็นอนุสาวรีย์บรรจุอัฐิของพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์แห่งนครหริภุญชัยทุกอย่าง โดย สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบพีรามิด มีฐานกว้าง 8 วา 1 ศอก สูง 22 วา มีพระพุทธรูปประทับยืนอยู่ในซุ้มทุกด้านๆ ละ 15 องค์ แบ่งเป็น 5 ชั้น ๆ ละ 3 องค์ รวมทั้งสี่ด้านเป็น 60 องค์ ดังปรากฏ ประวัติการ สร้างเจดีย์เหลี่ยม ว่า “จุลศักราช 650 (พ.ศ.1831) ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้าเมงรายให้เอา เอาดินดินที่ ขุดต่างหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์ก่อคำไว้ในเวียงกุมกาม”⁹

เจดีย์เหลี่ยม ได้ผ่านการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ.2454 มีคหบดีชาวพม่าผู้หนึ่งในเมือง เชียงใหม่ ชื่อพญาตะก่า มีราชทินนามว่า หลวงโยนการพิจิตรเป็นคนมีจิตเลื่อมใสศรัทธาใน พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก มีความประสงค์จะทำบุญเนื่องในวันเกิดของตน จึงให้ช่างทำการ บูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์วัดกุฎีดอนให้คงคืนดีดังเดิม แล้วจัดทำพิธีฉลอง อย่างใหญ่โตทำให้วัดกุฎีดอนฟื้นคืนสภาพเป็นวัดราษฎร์มีวิสุตคามสีมาอย่างถูกต้องดังเห็นอยู่ในเวลานี้

การบูรณะปฏิสังขรณ์ ถึงแม้จะคงรักษาลักษณะรูปร่าง ส่วนใหญ่กับขนาดไว้เช่นเดิมก็ตาม แต่ศิลปะโดยทั่วไปได้เปลี่ยนไปเป็นศิลปะของพม่า กับมีส่วนประกอบอื่นเพิ่มเติมขึ้นตามความ นิยมฝ่ายพม่า เช่น มียอดเป็นฉัตรมีพระพุทธรูปเพิ่มขึ้นด้านละ 1 องค์ รวมพระพุทธรูปทั้งสิ้นเป็น 64 องค์ กับมีรูปสิงห์ปั้นอยู่ประจำสี่มุม เป็นต้น

ศิลปกรรมวัดเจดีย์เหลี่ยม

เจดีย์วัดเจดีย์เหลี่ยม ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์วัดคำ ประกอบด้วย ฐานเขียง สี่เหลี่ยมจัตุรัส ต่อด้วยฐานปัทมลูกแก้วกลมยกเก็จ กึ่งกลางเหนือฐานเขียงแต่ละด้าน ประดับด้วย ชุ่มจระนำ ที่ก่อขึ้นออกมาจากฐานลูกแก้วกลมยกเก็จ ชุ่มด้านทิศตะวันตกประดิษฐาน พระพุทธรูป ประทับนั่งห้อยพระบาท ชุ่มด้านทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ชุ่มด้านทิศตะวันออก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ ชุ่มด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง ที่มุมเหนือ ฐานเขียงทุกมุมประดับด้วยสิงห์นั่งบนขาหลัง

⁹ กรมศิลปากร, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม, หน้า 73-77.

สำหรับส่วนกลางของเจดีย์ สร้างเป็นเรือนธาตุ ทรงแท่งสี่เหลี่ยม ซ้อนชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป 5 ชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มจรณะนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืน ด้านละ 3 องค์ รวม 60 องค์¹⁰ บริเวณเหนือเรือนธาตุ แต่ละชั้น ประดับด้วยเจดีย์จำลององค์ขนาดเล็กทุกมุม สำหรับส่วนยอดมีลักษณะเป็นกลีบบัว ที่เรียกว่า “บัวกลุ่ม” คาดด้วยรัดดอกทำให้ดูคล้ายกับว่า เป็นกลีบบัวซ้อนกันสองชั้น ต่อขึ้นไปด้วยปัทมบาท ปลี และฉัตรโลหะ

เป็นที่ยอมรับกันว่า ลักษณะของเจดีย์เหลี่ยม มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ด้านรูปแบบ มาจากเจดีย์ทุ่งกุ๊ด วัดจามเทวี ลำพูน¹¹ ที่ได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง แต่โครงสร้างหลักของเจดีย์ยังเป็นรูปแบบศิลปะหริภุญชัย การบูรณะครั้งหลังสุด ทำให้เห็นโครงสร้างภายในของฐาน ก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งเจดีย์ทุ่งกุ๊ดก็ก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกัน นอกจากนี้พระพักตร์ของพระพุทธรูปประทับยืนในซุ้มจรณะชั้นแรกก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับ พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจรณะนำเจดีย์วัดทุ่งกุ๊ดอีกด้วย

หลักฐานที่พบจากการขุดแต่งโดยกรมศิลปากร พบว่ามีการสร้างทับซ้อนกันถึง 7 ครั้ง ในการบูรณะครั้งหลังสุด เมื่อปี พ.ศ. 2449 โดยคหบดีชาวพม่าชื่อว่า หลวงโยนการพิจิตร (หม่องปันโฮย) ได้สร้างซุ้มจรณะเพิ่มทั้งสี่ด้าน คือซุ้มที่ประดับอยู่เหนือฐานเจียงในปัจจุบัน ทำให้จำนวนพระพุทธรูปและซุ้มจรณะเพิ่มขึ้นอีก 4 ซุ้ม รวมทั้งหมดเป็น 64 องค์ในปัจจุบัน¹² สำหรับลายปูนปั้น ลายรูปสิงห์ที่ประดับองค์เจดีย์ เป็นลายแบบศิลปะพม่าเกือบทั้งหมด ซึ่งคงสร้างขึ้นในคราวบูรณะเมื่อปี พ.ศ. 2449 เช่นเดียวกัน

¹⁰ จีรศักดิ์ เสงขลาคัญ, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, 2541), หน้า 140.

¹¹ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ หริภุญชัย-ล้านนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2549), หน้า 85.

¹² จีรศักดิ์ เสงขลาคัญ, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, หน้า 141.

เจดีย์กู่คำ หรือเจดีย์วัดเจดีย์เหลี่ยม มีรูปแบบที่สัมพันธ์กับเจดีย์จามเทวี ที่วัดจามเทวี ในศิลปะทวารวดี
(ภาพ: www.unseentourthailand.com)

ซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑล

ลวดลายปูนปั้นเถาใบไม้แบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑาเลย์ บนเจดีย์กู่คำวัดเจติย์เหลี่ยม

พระพุทธรูปประทับนั่งแบบศิลปะพม่าสมัยเมืองมณฑาเลย์ มีลักษณะเด่นที่จีวรมีริ้ว
และพระพักตร์มีกรอบกระบังหน้า

ซุ้มพระพุทธรูปประทับยืนเจดีย์กู่คำวัดเจดีย์เหลี่ยม

สิงห์ประดับมุมเจดีย์กู่คำวัดเจดีย์เหลี่ยม เป็นสิงห์แบบพม่าที่พบทั่วไปในล้านนา

วิหารวัดเจดีย์เหลี่ยม ตัววิหารตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับวิหารในระยะติดกัน อันเป็นแบบแผนที่พบทั่วไปในศิลปกรรมล้านนา โดยคงเป็นการสร้างวิหารขึ้นใหม่บนพื้นที่ๆ เคยเป็นที่ตั้งวิหารเดิม

วิหารตามสภาพในปัจจุบัน เป็นวิหารที่มีฐานและผนังสร้างด้วยปูน โครงสร้างของหลังคาเป็นเครื่องไม้ ในโครงสร้างแบบล้านนาคือ โครงสร้างแบบมั่วต่างไหม ตกแต่งด้วยข้อฟ้า ป้านลมที่

ปลายทำเป็นเศียรนาค ทำด้วยไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสี หน้าบันตกแต่งด้วยลายไม้แกะเป็นดอกไม้ ใบไม้ และรูปพระพุทธรูป มีพระสาวกสององค์นั่งพนมมืออยู่ด้านล่าง โถงกึ่งด้านล่างสุดของหน้าบันแกะสลักไม้เป็นลายคล้ายลายเมฆ หรือลายไฉ้หมู ที่ออกลายคดโค้งกว่นไปมา จนเต็มพื้นที่ ประตูทางเข้าประดับด้วยซุ้ม ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นเช่นเดียวกัน

ภายในวิหาร มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่มีรูปแบบอิทธิพลแบบเหมือนจริงตามแบบศิลปะตะวันตกที่มีสีสันสดใส อันเป็นรูปแบบที่วาดตามแบบศิลปะที่แพร่หลายมาจากกรุงเทพฯ ในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ผนังด้านขวามือพระประธาน วาดเป็นภาพพุทธประวัติ ด้านซ้ายมือพระประธาน วาดเป็นเรื่องพระเวสสันดร เช่น ตอนทานช้างให้แก่พุกพราหมณ์ ผนังด้านในเหนือประตูทางเข้า วาดเป็นภาพตอนพระพุทธองค์ผจญมารเต็มทั้งผนัง ผนังด้านหลังพระประธาน วาดเป็นภาพคันศร มหาโพธิ์ พระประธานประทับนั่งในปางมารวิชัย บนแท่นแก้วที่สร้างติดกับผนังวิหาร

วิหารวัดเจติยห์เหลี่ยม ตั้งอยู่ในแนวแกนเดียวกับเจติยห์

การตกแต่งภายในวิหารวัดเจติยเหล็กมีการเขียนจิตรกรรมประดับในส่วนเหนือขอบหน้าต่าง
โดยฝั่งขวาพระประธานเขียนเรื่องเวสสันดรชาดก

ภาพจิตรกรรมเวสสันดรชาดก ตอนทณกัณท์ที่ทรงบริจาคช้าง

ภาพจิตรกรรมภายในวิหารฝั่งซ้ายพระประธานเขียนเรื่องพุทธประวัติ

ภาพจิตรกรรม ในผนังตรงข้ามพระประธาน เป็นพุทธประวัติตอนตรัสรู้ที่ทรงผจญมาร

พระประธานภายในวิหารวัดเจติยห์เหลี่ยม ในผนังด้านหลังเขียนจิตรกรรมต้นศรัทธาโพธิ์

อุโบสถวัดเจติยเหล็กม ปรากฏจารึกที่อุโบสถว่า สร้างเมื่อ พ.ศ. 2548 จากรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏ เป็นแบบศิลปะล้านนาที่ยังคงรักษาแบบแผนสถาปัตยกรรมล้านนาไว้ได้ เช่น ระบบโครงสร้างแบบมั่วด่างไหม โดยฐานและฝาผนังอุโบสถทำด้วยปูน เครื่องบนเป็นไม้ ตกแต่งด้วยข้อฟ้าแกะเป็นรูปเศียรช้าง และป้านลม ที่ปลายของป้านลมแกะเป็นลายกระหนกม้วน ที่เรียกว่า “หางวัน” ลายหน้าบันเป็นลายไม้แกะสลักลายดอกไม้วัว ไม้ ลายหน้ากระดานก้านขด ลงสีทองประดับกระจกสี บริเวณกึ่งกลางสันหลังคาประดับด้วยฉัตร อุโบสถหลังนี้มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกด้วย

อุโบสถวัดเจติยเหล็กม

วัดช้างค้ำ (กานโถม)

วัดกานถม หรือ วัดช้างค้ำปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวัง ตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่¹³ ชาวบ้านเรียกวัดนี้ว่า วัดช้างค้ำตามลักษณะเจดีย์ของวัดที่มีปูนปั้นเป็นรูปช้างโผล่ออกจากฐานเจดีย์

สำหรับนามว่า กานถม มาจากความเชื่อที่เล่าว่า เป็นชื่อของ กานถม นายช่างหลวง โดยช่างประจำราชสำนักของพญามังราย เป็นที่โปรดปรานมากเพราะสามารถเอาชนะแวกเมืองผู้มาทำแข่งขันแสดงความเก่งกาจต่างๆ นานา¹⁴

¹³ สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ กรมศิลปากร, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม, หน้า 76

วัดกานโถมนี้ ในการขุดค้นของกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2527 ได้ค้นพบพระพิมพ์ในศิลปะหริภุญไชยจำนวนมาก เป็นหลักฐานแสดงว่าพื้นที่เวียงกุมกามเป็นที่ตั้งชุมชนมาก่อนสมัยล้านนาในสมัยพญามังรายแล้ว¹⁵

ศิลปกรรมวัดช้างค้ำ(กานโถม)

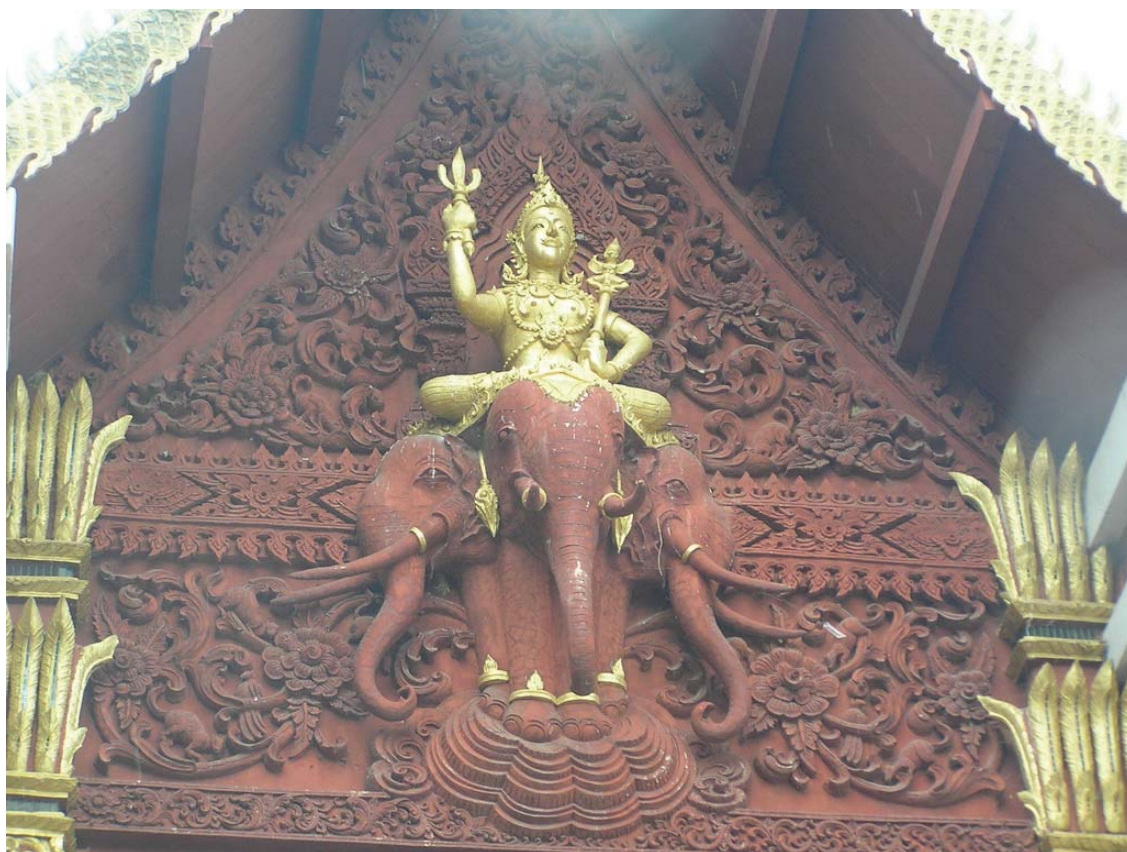
วิหารวัดช้างค้ำ มีจารึกด้านข้างผนังด้านนอกวิหาร ทำให้ทราบว่า วิหารถูกบูรณะขึ้นบนรากฐานเดิมเมื่อ พ.ศ. 2530-2532 ทำการฉลองในปี พ.ศ. 2532 นั้นเอง เป็นวิหารที่สร้างเป็นผนังทึบในพื้นที่บริเวณเสาแถวใน เสาแถวนอกสุดเปิดพื้นที่เป็นระเบียงโดยรอบ เครื่องบนหลังคาเป็นเครื่องไม้ ประดับด้วยช่อฟ้า ป้านลม หน้าบันเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ลายด้านหลังเป็นลายแกะสลักไม้ ลายก้านขด ทาด้วยสีน้ำตาลอมแดง

วิหารวัดช้างค้ำ ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน หน้าบันเทคนิคแกะสลักไม้ มีบันไดนาคทางขึ้นด้านหน้า

¹⁴ ศรัสวดี อ่องสกุล, เวียงกุมกาม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา, หน้า 67.

¹⁵ ไกรสิน อุ่ณใจจินต์, เวียงกุมกาม : ราชธานีแรกเริ่มของล้านนา, (เชียงใหม่ : จรัสธุรกิจการพิมพ์, 2548), หน้า 41.

หน้าบันวิหารวัดช้างค้ำ เป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

เจดีย์วัดช้างค้ำ เจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร เป็นเจดีย์ทรงปราสาท ฐานชั้นล่างเป็นฐานบัว หรือฐานปัทม์ยกเก็จซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปสองฐาน ในฐานชั้นล่างมีรูปช้างประดับอยู่ด้านทิศ ตะวันออก และบนฐานชั้นนี้มีเจดีย์มুম และหม้อดอกไม้แบบพม่าประดับอยู่ที่มุมทั้งสี่ด้วย ต่อด้วย ชั้นเรือนธาตุทรงปราสาท มีซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ด้านของชั้นเรือนธาตุ ต่อขึ้นไป ด้วยฐานปัทม์ยกเก็จ 2 ชั้น บัวปากระฆัง องค์กรฆัง บัลลังก์ บัวฝาละมี ปล้องไฉน 3 ปล้อง ต่อด้วย บัวปัทมบาทแบบศิลปะพม่า ต่อด้วยปลี และฉัตรยอด เจดีย์องค์นี้มีรูปแบบเช่นเดียวกันกับเจดีย์ใน ศิลปะพม่าราวพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา¹⁶

¹⁶ จีรศักดิ์ เสงฆศาสตร์, ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม, (เชียงใหม่: มูลนิธิสถาบันพัฒนาเมือง : 2548), หน้า 39.

เจดีย์วัดช้างค้ำเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ที่มียอดที่เป็นแบบศิลปะพม่า

อุโบสถวัดช้างค้ำ ฐานและผนังอุโบสถสร้างด้วยปูน เสาทำด้วยไม้ทรงแปดเหลี่ยม เครื่องหลังคาทำด้วยไม้ ตกแต่งด้วย ช่อฟ้า ป้านลมที่ปลายแกะสลักไม้เป็นรูปเศียรนาค หน้าบันเป็นลายไม้แกะสลักลายก้านขด โถงคิ้วแกะสลักเป็นลายเทพพนมมีลายดอกไม้ใบไม้ประกอบ มีราวบันไดนาคทางเข้าอยู่ด้านหน้า ในชั้นหลังคาคลุมอีกด้วย

อุโบสถวัดช้างค้ำ

นอกจากนี้ยังฐานวิหาร(ร้าง) ในบริเวณที่ใกล้กับอุโบสถ พบฐานวิหารเป็นฐานของวิหารโบราณ ที่เหลือเพียงฐานล่าง ก่อด้วยอิฐเป็นฐานที่มีการยกเก็จ กรมศิลปากรทำการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2527 พบร่องรอยการสร้างวิหารทับซ้อนกัน 2 ครั้ง โดยฐานวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันตก พบฐานเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร และอุโบสถ ฐานเจดีย์พบเพียงฐานส่วนล่าง ในลักษณะฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัส ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยม รองรับฐานหน้ากระดานยกเก็จด้านละ 3 ตอน ซึ่งเป็นร่องรอยทางศิลปกรรมในสมัยราชวงศ์มังราย อันเป็นหลักฐานที่ว่าวัดช้างค้ำมีอายุมาช้านานแล้ว

ฐานวิหารวัดช้างค้ำ (ร้าง)

ศิลปกรรมเวียงกุมกาม

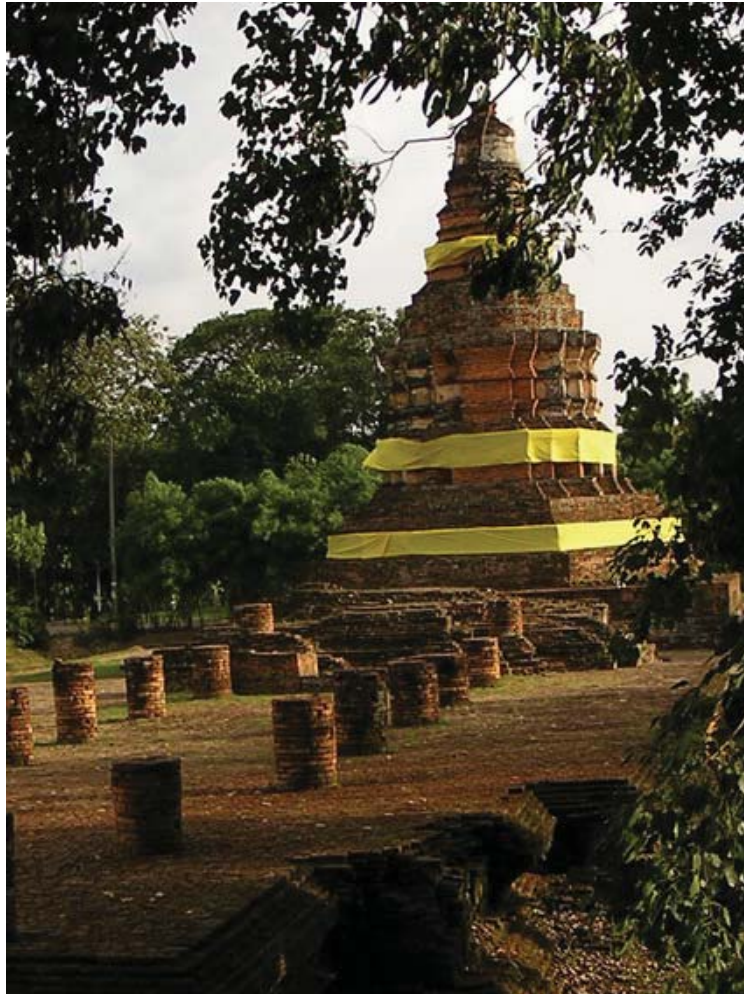
ศิลปกรรมในบริเวณเวียงกุมกามส่วนใหญ่เป็นวัดร้าง แต่ละวัดมักจะปรากฏเจดีย์ร้าง และสิ่งก่อสร้างอื่นประกอบ เช่น วิหาร อุโบสถ ชุ่มโขง ซึ่งมักเหลือเพียงฐานเท่านั้น วัดที่สำคัญได้แก่ วัดอীগัง วัดคูหา วัดหัวหนอง วัดป่าด้อม วัดอ้ายหลาน วัดหนานช้าง

วัดอীগัง ตามสภาพปัจจุบันปรากฏเจดีย์และฐานวิหารในด้านหน้า น่าจะเป็นวิหารแบบเปิด (วิหารป่าว) คือ วิหารที่เปิดผนังโล่ง ลักษณะโครงสร้างเครื่องบนน่าจะเป็นหลังคาแบบซุ้มมั่วต่างใหม่ ส่วนเจดีย์เป็นทรงระฆัง ที่สร้างในราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21¹⁷ พัฒนาการของเจดีย์องค์นี้ เน้นที่การสร้างฐานให้สูงขึ้น เช่น การเพิ่มความสูงของฐานเชิงชั้นแรกๆ แล้ว ฐานฐานปัทม์ยังมีการสร้างให้ ซ้อนเพิ่มขึ้นเป็นสองฐานอีกด้วย เจดีย์ทรงระฆังวัดอীগังเป็นเจดีย์ ที่มีรูปแบบสมบูรณ์ แต่คงมีการบูรณะหลายครั้ง เช่นการสร้างฐานแปดเหลี่ยม ครอบฐานปัทม์ลูกแก้วออกไถ่ไว้

ส่วนประกอบของเจดีย์วัดอীগัง ประกอบด้วย ฐานเชิงสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานที่ชำรุดหักพัง แต่มีร่องรอยการสร้างฐานแปดเหลี่ยมครอบฐานปัทม์ลูกแก้วออกไถ่ไว้ ถัดขึ้นไปเป็นฐานปัทม์ลูกแก้วออกไถ่ยกเก็จ ต่อด้วยชุดฐานเชิงกลม ซ้อนชั้นลดหลั่นกัน 3 ชั้น ต่อด้วยชุดฐานบัวลูกแก้วออกไถ่ทรงกลม ซ้อนกัน 3 ฐาน ต่อด้วยบัวปากระฆัง องค์กรระฆัง บัลลังก์ และยอดที่หักพังไป¹⁸

¹⁷ สันติ เลืสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ วิทยุชัย-ล้านนา, หน้า 77.

¹⁸ จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา, ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม, หน้า 60.

วัดอীগัง แสดงภาพฐานวิหารอยู่ในแนวแกนเดียวกับเจดีย์

เจดีย์วัดอীগัง เป็นเจดีย์ทรงระฆังลั่นนาที่มีอายุราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21

วัดคูหา มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22¹⁹ ได้รับการบูรณะขุดแต่งแล้ว มีการประดับลวดลายบริเวณท้องไม้ ขององค์พระเจดีย์ ลวดลายที่พบประดับด้วยลายลักษณะเดียวกันกับลายประจำยาม คือลายที่มีลักษณะสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน กรอบของลายทำเป็นวงโค้ง ต่อเนื่องกัน ในทรงสี่เหลี่ยม ตรงกลางมีลายดอกกลมขนาดใหญ่ ที่ทำเป็นแถวลายเม็ดกลม ขนาบด้วยเส้นลวดสองเส้นด้านข้าง

เจดีย์วัดคูหาปัจจุบันเหลือเพียงฐานยกเก็จ

(ภาพ: <http://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=moonfleet&group=154>)

วัดหัวหนองเป็นเจดีย์ช้างล้อม ที่มีขนาดเล็ก ได้รับการขุดแต่งและบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2513 โดยกรมศิลปากร เป็นเจดีย์ที่มีลักษณะความสัมพันธ์กับศิลปะลังกา และเจดีย์ช้างล้อมสุโขทัย ตามความในเอกสารมีการกล่าวถึง การกลับมาจากลังกาของพระมหาธรรมคัมภีร์และคณะ มีการอุปสมบทพระภิกษุที่ท่าลาดกุ่มกาม ในปี พ.ศ. 1976²⁰

วัดหัวหนองปรากฏฐานขั้วประตูโขง ซึ่งประตูทางเข้าวัด ซึ่งเหลือเพียงฐานในปัจจุบัน

¹⁹ จิรศักดิ์ เศรษฐศาสตร์, พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่, หน้า 33.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

เจดีย์ช้างล้อมวัดหัวหนอง ปรางค์ช้างปูนปั้นขนาดเล็กที่ฐานเจดีย์

วัดปู่เปี้ย ปรางค์เจดีย์วิหาร และอุโบสถ โดยเจดีย์นักวิชาการได้กำหนดอายุเจดีย์องค์นี้ว่า อยู่ในราวครึ่งหลังของปลายพุทธศตวรรษที่ 21 มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ที่มีรูปแบบที่แตกต่างออกไปจากเจดีย์ในยุคเดียวกัน กล่าวคือส่วนฐาน ที่มีการเพิ่มความสูงของฐานแต่ละชั้นให้สูงมากขึ้น และมีการซ้อนชั้นของชุดฐานปัทมถึงสองชั้น

สำหรับส่วนประกอบของเจดีย์วัดปู่เปี้ย ประกอบด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยม ต่อด้วยฐานยกเก็จซ้อนชั้นกันสามชั้น ต่อด้วยชุดฐานปัทมยกเก็จที่ซ้อนกัน 2 ชุดฐาน ทำให้รูปทรง ของเจดีย์มีความสูงเพิ่มมากขึ้น ต่อด้วยเรือนธาตุในทรงปราสาท ที่ประกอบด้วยชุ่มจระณะสี่ด้าน ที่ใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ต่อด้วยชุดฐานบัวหรือฐานปัทมในผังแปดเหลี่ยม ต่อด้วยชุดชั้นมาลัยเถาในผังแปดเหลี่ยมสามชั้น ต่อด้วยองค์ระฆัง ส่วนของบัลลังก์และส่วนยอดหักชำรุดไปหมดแล้วในบริเวณชุ่มจระณะมีการประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ที่ปั้นเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ดอกไม้ใบไม้ ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

วิหารวัดปูเปี้ยที่มีเจดีย์อยู่ท้ายวิหาร และมีอุโบสถขนาดเล็กอยู่ขวามือ

เจดีย์วัดปูเปี้ยเป็นเจดีย์ทรงปราสาทล้านนา

ซุ้มจระนำของเจดีย์เป็นซุ้มแบบหน้านาง สำหรับลายที่ประดับนั้น เป็นลายก้านคดโค้งที่มีเส้นก้านลายขนาดเล็กเท่ากันหมด²¹ ดังนั้นลายปูนปั้นที่ประดับเจดีย์วัดปูเปี้ย น่าจะเป็นลายที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่นที่สร้างขึ้น คราวเดียวกันกับเจดีย์ ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21

²¹ น. ณ. ปากน้ำ, ลายปูนปั้นมณฑลพิษณุโลกแห่งสยาม, (กรุงเทพฯ เมืองโบราณ, 2532), หน้า 55.

ลักษณะของกรอบซุ้มจระนำที่ประดับเจดีย์วัดป่าเป๋ียนั้น มีลักษณะแบบซุ้มหน้านาง ภายในกรอบประดับด้วยลายดอกไม้ ที่จัดวางเป็นระยะห่างเท่า ๆ กัน เชื่อมต่อกันด้วยก้านและใบ ปลายกรอบซุ้มทำเป็นรูปตัวหงา ที่ภายในบรรจุด้วยกลุ่มกระหนก ด้านบนหัวเสาประดับด้วยลายรูปสัตว์กึ่งกลางกรอบหน้านาง ประดับด้วยลายดอกไม้ในกรอบวงโค้ง ลักษณะแบบดอกประจํายาม ซุ้มลดด้านหลังกรอบหน้านาง ประดับด้วยลายลายกระหนกเรียงต่อกันไปบรรจบกัน ลักษณะของลายเหล่านี้ มีความเรียบวางโดยการรีด และบิดเนื้อปูนให้บางพลิ้วมากขึ้น²²ซึ่งลักษณะการบิดงอ ของซ่อและใบไม้ในลักษณะนี้ พบในศิลปะจีนสมัยราชวงศ์หมิงอีกด้วย²³

เรือนธาตุประดับบนเจดีย์วัดป่าเป๋ียน

²² จิตรศักดิ์ เดชวงศ์ญา,ประวัติศาสตร์และศิลปกรรมเวียงกุมกาม, หน้า 40.

²³ Jessica Rawson , **Chinese Ornamental The Lotus and the Dragon**, (London : The trustees of The British museum , 1984), p.87

ลายปูนปั้นบนกรอบซุ้มจรณะที่ประดับเจดีย์วัดปู่เปี้ยเป็นเอกลักษณ์พุทธศาสนา และกระหนกแบบศิลปะล้านนา

วัดป่าด้อม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้นอกเวียงกุมกาม ชื่อของวัดนี้ตั้งกันตามชื่อเจ้าของที่ดิน มีโบราณสถานขนาดใหญ่ ประกอบด้วย วิหารที่มีฐานใหญ่ มีบันไดทางขึ้นวิหารทางทิศตะวันออก ราวบันไดด้านปลายทำเป็นรูปตัวหงา สำหรับเจดีย์เหลือเพียงส่วนฐาน มีกำแพงแก้วก่อล้อมรอบโบราณสถาน ทางด้านหน้าของกำแพงแก้วนี้มีซุ้มประตูโขงอีกด้วย

สันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้ ควรมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 นอกจากนี้ยังพบร่องรอยวิหารอีกหนึ่งหลังทางด้านทิศเหนือ

จากการขุดค้นวัดกู่ป่าด้อม พบว่าโบราณสถานถูกฝังจมอยู่ใต้ดินลึกประมาณ 2 เมตร ในลักษณะถูกทรายฝังกลบ ซึ่งเป็นทรายที่ถูกน้ำพัดพามาเมื่อครั้งถูกน้ำท่วมใหญ่²⁴

²⁴ สรวิศ อ่องสกุล, เวียงกุมกาม: การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา, หน้า 84.

วัดป่าด้อม ปรากฏวิหาร อุโบสถที่เหลือเพียงฐานอาคาร

ลายปูนปั้นมกรายมังกร บนใต้ทางขึ้นอุโบสถวัดป่าด้อม

วัดหนานช้าง เป็นวัดขนาดใหญ่ ปรากฏฐานวิหาร กำแพงแก้ว และฐานของซุ้มโขง วัดหนานช้างคงมีความสำคัญมาโดยตลอดราชวงศ์มังราย และหลังจากนั้น เพราะการขุดค้นโดยกรมศิลปากรเมื่อไม่กี่ปียังพบเครื่องลายครามจีนในสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลายจำนวนมาก ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงที่เมืองเชียงใหม่เสียเอกราชแก่พม่าแล้ว

ระดับพื้นดินเดิมของวัดหนานช้างอยู่ต่ำกว่าระดับดินปัจจุบันกว่า หนึ่งเมตรเศษๆ แสดงถึงการทับถมของดินและตะกอนจากน้ำท่วม

วัดหนานช้าง ในภาพด้านขวามือเป็นวิหารหลวงภายในวัด

เครื่องลายครามจีนสมัยราชวงศ์หมิงตอนปลายพบที่วัดหนานช้าง

หลักฐานทางศิลปกรรมที่กล่าวมาได้แสดงถึงความรุ่งเรืองของเวียงกุมกามที่มีความเจริญควบคู่กับเมืองเชียงใหม่มาโดยตลอดแม้ว่าจะย้ายราชธานีมาตั้งยังเมืองเชียงใหม่แล้วก็ตาม และเวียงกุมกามยังคงมีความเป็นชุมชนสืบต่อมาภายหลังที่พม่าเข้าปกครองล้านนาแล้ว และค่อยๆ ร้างๆ ไป จนกระทั่งมาเป็นชุมชนที่ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในช่วงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่เมื่อพุทธศตวรรษที่ 24-

25